

**UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” SIBIU
FACULTATEA DE TEOLOGIE „ANDREI ȘAGUNA”**

**SCHIMBAREA LA FAȚĂ A MÂNTUITORULUI
ÎN INTERPRETAREA PĂRINȚILOR RĂȘĂRITENI.
O HERMENEUTICĂ DUHOVNICEASCĂ**

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC

PR. PROF. DR. VASILE MIHOC

CANDIDAT

PR. GHEORGHE RADU GÂRBACEA

2013

Cuprins

Motivație.....	8
Abrevieri.....	12
I. Introducere	15
I.1 Introducere generală.....	15
I. 2 Metodele: metoda istorico-critică și receptarea patristică a Scripturii.....	16
I.3 Un stadiu al cercetării	18
I.3.1 Un stadiu al cercetării în Teologia românească	19
I.4 Scopul și limitele lucrării	21
Partea I	23
II. Narațiunile sinoptice despre Schimbarea la Față.....	23
(Mt 17, 1-9; Mc 9, 2-9; Lc 9, 28-36) - exegeză	23
II.1 Mc 9, 2-9.....	24
II.2 Mt 17, 1-9.....	33
II.3 Lc 9, 28-36.....	45
II.4 Concluzii.....	54
Partea a II-a	56
III. Exegeza patristică a Schimbării la Față.....	56
III.1 O încercare de clasificare.....	56
III.1.1 Michel van Parys.....	57
III.1.2 Primele interpretări sau reflecții.....	58
III.1.3 O încercare de clasificare a omiliilor	61
III.1.3. 1 „Omiliile feriale” („homélie ^s féria ^l es”)	61
III.1.3.2 „Omiliile festive” (homélie ^s festale)	65
III.1.3.3 Catehezele monahale	67
III.2. Literatura apocrifă	69
III.2.1 Scurte aluzii la Schimbarea la Față în literatura apocrifă	69
III.2.2 <i>Apocalipsa lui Petru</i>	72
III.2.2.1 Data scrierii, textul și scopul	72
III.2.2.2 Cuvântarea eshatologică și Schimbarea la Față în <i>Apocalipsa lui Petru</i> ...	76

III.2.2.3 Trupurile strălucitoare ale lui Moise și Ilie și Grădina paradisiacă.....	78
III.2.2.4 Concluzii.....	84
III.2.3 <i>Faptele lui Ioan</i>	85
III.2.3.1 Data, textul și scopul scrierii	85
III.2.3.2 Schimbarea la Față în <i>Faptele lui Ioan</i>	86
III.2.3.3 Concluzii.....	90
III.2.4 <i>Faptele lui Petru (Actus Petri cum Simone) 20-21</i>	91
III.2.4.1 Data, textul și scopul scrierii	91
III.2.4.2 Contextul literar al narațiunii despre Schimbarea la Față și multitudinea de forme (πολυμορφία) (<i>APt 20-21</i>).....	93
III.2.4.3 Multitudinea formelor în <i>APt 20-21</i>	94
III.2.4.4 Revelarea măreției lui Iisus pe muntele sfânt.....	96
III.2.4.5 Forma divină și forma umană.....	98
III.2.4.6 Epitetele și multitudinea de nume	99
III.2.4.7 Multitudinea de forme din <i>APt 21</i>	101
III.2.4.8 Concluzii.....	104
III.3 Sfântul Irineu al Lyonului (cca 130- 202)	106
III.3.1 Repere biografice	106
III.3.2 Interpretarea Schimbării la Față	106
III.3.3 Schimbarea la Față ca Teofanie	107
III.3.4 Schimbarea la Față – împlinirea făgăduinței de pe Sinai	108
III.3.5 Vederea lui Dumnezeu ca participare la Dumnezeu	109
III.3.6 Concluzii	111
III.4 Clement Alexandrinul (150-† înainte 215).....	112
III.4.1 Repere biografice	112
III.4.2 Schimbarea la Față în scrierile lui Clement Alexandrinul	112
III.4.3 Schimbarea la Față în <i>Stromate VI, 140, 3</i>	114
III.4.3.1 Contextul interpretării	114
III.4.3.2 <i>Stromate VI, 140, 3</i>	116
III.4.4 Schimbarea la Față în <i>Excerpta Theodot 4-5</i>	121
III.4.5 Concluzii	127
III.5 Origen (185-254/255)	128
III.5.1 Repere biografice	128
III.5.3 Temele principale.....	129

III.5.3.1 Cele șase sau opt zile și <i>Mt</i> 16, 28.....	130
III.5.3.2 Alegerea ucenicilor.....	131
III.5.3.3 Trupul lui Hristos la Schimbarea la Față.....	133
III.5.3.4 Norul luminos.....	136
III.5.3.5 Semnificația arătării lui Moise și Ilie.....	136
III.5.3.6 Hainele lui Iisus.....	137
III.5.3.7 Cuvintele lui Petru.....	137
III.5.3.8 Glasul Tatălui și reacția ucenicilor.....	138
III.5.4 Concluzii.....	139
III.6 Sfântul Ioan Hrisostom (347-407).....	141
III.6.1 Repere biografice.....	141
III.6.2 Omilia la Schimbarea la Față (BHG 1984, 1984b, BHGn 1984bd; CPG 4424).....	141
III.6.3 Omiliile atribuite în manuscrise Sfântului Ioan Hrisostom.....	143
III.6.4 Temele principale.....	143
III.6.4.1 Dimensiunea eshatologică a Schimbării la Față.....	144
III.6.4.2 Schimbarea la Față și slava viitoare a trupurilor.....	148
III.6.4.3 Schimbarea la Față – exemplu al condescendenței divine.....	148
III.6.4.4 Semnificația norului.....	151
III.6.4.5 Cuvintele Tatălui.....	152
III.6.4.6 <i>Mt</i> 16, 28 și Schimbarea la Față.....	152
III.6.4.7 Cele șase sau opt zile.....	153
III.6.4.8 Cei trei ucenici.....	153
III.6.4.9 Semnificația arătării lui Moise și Ilie.....	154
III.6.4.10 Cuvintele Apostolului Petru.....	155
III.6.4.11 Schimbarea la Față și Botezul Domnului.....	156
III.6.5 Concluzii.....	157
III.7 Sfântul Chiril al Alexandriei (370-444).....	159
III.7.1 Repere biografice.....	159
III.7.2 Omilia la Schimbarea la Față (BHG 1994; CPG 5253; CPG 5207/2).....	160
III.7.3 Temele principale.....	161
III.7.3.1 Schimbarea la Față – Parusie anticipată.....	161
III.7.3.2 Schimbarea la Față și pedagogia divină.....	163
III.7.3.3 Semnificația arătării lui Moise și Ilie.....	164

III.7.3.4 Glasul din nor – mărturie a divinității lui Hristos împotriva necredinței iudeilor.....	165
III.7.3.5 Mântuitorul Hristos – Dumnezeu și om	167
III.7.4 Concluzii	168
III.8 Sfântul Proclu al Constantinopolului (cca 390-446)	169
III.8.1 Repere biografice	169
III.8.2 Omiliile la Schimbarea la Față ale patriarhului Proclu	169
III.8.2.1 Omiliile atribuite patriarhului Proclu în <i>Bibliotheca Hagiographica Graeca</i>	171
III.8.3 Temele principale	174
III.8.3.1 Muntele înalt.....	174
III.8.3.2 Alegerea ucenicilor: „numai trei ucenici”	175
III.8.3.3 Cuvintele Apostolului Petru	177
III.8.3.4 Moise și Ilie	179
III.8.3.5 Semnificația norului și a cuvintelor Tatălui	180
III.8.3.6 <i>Ps</i> 88, 13 și Schimbarea la Față.....	180
III.8.3.7 O interpolație târzie	181
III.8.4 Concluzii	183
III.9 Episcopul Vasile al Seleuciei († cca. 468)	184
III.9.1 Repere biografice	184
III.9.2 Omilia la Schimbarea la Față (BHG 1989; CPG 6656/40).....	185
III.9.3 Temele principale.....	186
III.9.3.1 Natura luminii care a strălucit la Schimbarea la Față.....	186
III.9.3.2 Schimbarea la Față – Parusie anticipată	188
III.9.3.3 <i>Mt</i> 16, 28 și episodul Schimbării la Față	192
III.9.3.4 Aparenta contradicție a narațiunilor evanghelice	193
III.9.3.5 Moise și Ilie la Schimbarea la Față.....	193
III.9.3.6 Cuvintele Apostolului Petru	194
III.9.4 Concluzii	195
III.10 Anastasie I al Antiohiei (520-599).....	196
III.10.1 Repere biografice	196
III.10.2 Omilia la Schimbarea la Față (BHG 1993; CPG 6947)	196
III.10.3 Temele principale.....	197

III.10.3.1 Schimbarea la Față și <i>Flp</i> 3, 21: cum și de ce trupul omenesc trebuie să se fie transfigurat.....	198
III.10.3.2 Semnificația norului	201
III.10.3.3 ἡγαπημένος și <i>Mt</i> 17, 5.....	204
III.10.3.4 Semnificația expresiei „și după șase zile”	205
III.10.3.5 Cei trei ucenici.....	206
III.10.3.6 <i>Mt</i> 17, 2 și <i>Mc</i> 9, 3	208
III.10.3.7 Moise și Ilie	209
III.10.3.8 Cuvintele Apostolului Petru	209
III.10.4 Concluzii	210
III.11 Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662).....	211
III.11.1 Repere biografice	211
III.11.2 Schimbarea la Față în operele maximiene	212
III.11.3 Viziunea exegezei maximiene.....	213
III.11.3.1 Urcușul ucenicilor pe muntele Schimbării la Față – ascensiunea spre vederea lui Hristos transfigurat.....	215
III.11.3.2 Două forme de descoperire a lui Hristos	217
III.11.3.3 <i>Mt</i> 16, 28 și <i>Mc</i> 9, 1	219
III.11.3.4 Alegerea ucenicilor.....	220
III.11.3.5 Lumina de pe fața lui Hristos	221
III.11.3.6 Semnificația hainelor luminoase ale lui Hristos	224
III.11.3.7 Hainele lui Hristos – simbol al rațiunilor divine	224
III.11.3.8 Hainele lui Hristos și cele două moduri ale teologiei.....	226
III.11.3.9 Convorbirea celor doi profeți cu Hristos	228
III.11.3.10 Cuvintele Apostolului Petru	228
III.11.4 Concluzii	229
III.12 Cuviosul Anastasie Sinaitul (cca †700)	231
III.12.1 Repere biografice	231
III.12.2 Omilia la Schimbarea la Față (BHG 1999; CPG 7753)	232
III.12.3 Temele principale.....	234
III.12.3.1 Superioritatea teofaniei de la Schimbarea la Față	236
III.12.3.2 Cei trei ucenici și cei doi profeți ai Vechiului Testament	240
III.12.3.3 Cuvintele Apostolului Petru	242
III.12.4 Concluzii	242

III.13 Sfântul Andrei Cretanul (660-740).....	244
III.13.1 Repere biografice	244
III.13.2 Omilia la Schimbarea la Față (BHG 1996; CPG 8176)	244
III.13.3 Temele principale.....	245
III.13.3.1 Norul luminos	246
III.13.3.2 Urcușul duhovnicesc – modul vederii lui Hristos transfigurat.....	248
III.13.3.3 Îndumnezeirea firii umane și neputința omenească de a slăvi taina.....	251
III.13.4 Concluzii	253
III.14 Sfântul Ioan Damaschinul (675-749).....	254
III.14.1 Repere biografice	254
III.14.2 Omilia la Schimbarea la Față (BHG 1979; CPG 8057)	255
III.14.3 Temele principale.....	256
III.14.3.1 <i>Mt</i> 16, 28 și Schimbarea la Față	257
III.14.3.2 <i>Ps</i> 88, 13 și Schimbarea la Față.....	259
III.14.3.3 Taborul – împlinire a Sinaiului și superior lui.....	260
III.14.3.4 Schimbarea la Față – perspectiva hristologică	261
III.14.3.5 Vederea luminii dumnezeiești și urcușul duhovnicesc.....	266
III.14.3.6 <i>Lc</i> 9, 28: „ca să se roage” – rolul rugăciunii.....	268
III.14.4 Concluzii	268
III.15 Sfântul Grigorie Palama (cca 1296-1357/1359).....	270
III.15.1 Repere biografie	270
III.15.2 Omiliile la Schimbarea la Față (BHG 1983; BHG 1990)	271
III.15.3 Scopul exegezei Sfântului Grigorie Palama.....	272
III.15.3.1 Natura luminii.....	272
III.15.3.2 <i>Mc</i> 9, 1: „ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει”.....	278
III.15.3.3 Șase sau opt zile.....	278
III.15.3.4 Semnificația muntelui ca loc al teofaniei	279
III.15.3.5 Alegerea ucenicilor.....	279
III.15.3.6 Hainele strălucitoare	281
III.15.3.7 Norul luminos (<i>Mt</i> 17, 5).....	282
III.15.3.8 Cuvintele Apostolului Petru	283
III.15.3.9 Glasul din nor	284
III.15.3.10 <i>Lc</i> 9, 28 – rugăciunea și contemplarea luminii dumnezeiești.....	284

III.15.4 Concluzii	286
Partea a III-a.....	288
IV. Principii hermeneutice în exegeza patristică a Schimbării la Față	288
IV.1 „Principiile hermeneuticii ortodoxe” – stadiul cercetării.....	288
IV.2 „Principiile hermeneuticii ortodoxe” – stadiul cercetării în Teologia biblică românească	291
IV.3 Principii hermeneutice în exegeza patristică a Schimbării la Față sau „în loc de concluzii”	295
V. Concluzii generale și perspective.....	301
Bibliografie.....	309

SCHIMBAREA LA FAȚĂ A MÂNTUITORULUI ÎN INTERPRETAREA PĂRINȚILOR RĂSĂRITENI. O HERMENEUTICĂ DUHOVNICEASCĂ

Rezumat

Cuvinte cheie:

Matei 17, 1-9, Marcu 9, 2-9, Luca 9, 28-36, Schimbarea la Față, exegeza patristică, omilii patristice, hermeneutică duhovnicească, Origen, Ioan Hrisostom, Chiril al Alexandriei, Proclu al Constantinopolului, Vasile al Seleuciei, Anastasie I al Antiohiei, Anastasie Sinaitul, Andrei Cretanul, Ioan Damaschinul

I. Introducere

Capitolul introductiv conduce cititorul în tema aleasă spre cercetare, prezintă metodologia folosită, stadiul cercetării temei la nivel internațional, un raport al stadiului cercetării în Teologia românească, scopul și limitele lucrării. Este necesar de reținut că studierea narațiunilor despre Schimbarea la Față din perspectiva exegezei patristice nu a constituit până acum subiectul unei teze de doctorat în România¹.

I.1 Introducere generală

Evangheliștii sinoptici relatează un eveniment tainic din viața publică a Mântuitorului Hristos, Schimbarea Lui la Față pe un munte înalt în prezența a trei dintre ucenicii Săi, Petru, Iacob și Ioan. Cele trei narațiuni evanghelice (*Mt* 17, 1-9; *Mc* 9, 2-9; *Lc* 9, 28-36) concordă în a relata elementele principale ale acestui eveniment, dar punând totuși fiecare anumite accente asupra evenimentului, încercând să facă înțeles ceea ce ei vor să spună relatând această teofanie. Evangheliștii se îngrijesc să încadreze acest episod al Schimbării la Față în contextul narativ mai larg: apropierea lui Hristos de suferințele Crucii, Învierii Lui și făgăduința venirii iminente a Împărăției lui Dumnezeu. Relatarea

¹ Cf. „Teze de doctorat susținute la *Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” din Sibiu 1992-2010*”, în *RT XXI* (93) (2011), nr. 4, p. 371-389.

Schimbării la Față este precedată în toate cele trei narațiuni evanghelice de făgăduința Mântuitorului Hristos: „și le-a zis lor: Amin, zic vouă! Sunt unii din cei ce stau aici care nu vor gusta moartea până ce nu vor vedea pe Fiul Omului venind în Împărăția Lui” (Mt 16, 28) („Împărăția lui Dumnezeu venind cu putere” [Mc 9, 1]; „Împărăția lui Dumnezeu” [Lc 9, 27]).

Relatățile sinoptice despre Schimbarea la Față a Mântuitorului Hristos nu au încetat vreodată să inspire, în diferite sensuri, pe cititorii lor. Chiar după ce a fost inclusă în canonul scripturistic, relatarea episodului Schimbării la Față nu a încetat să sufere și alte redactări, care însă nu aveau să fie incluse în Evangheliile canonice, dar care s-au păstrat în literatura apocrifă.

I. 2 Metodele: metoda istorico-critică și receptarea patristică a Scripturii

Ca pentru orice teolog ortodox, una din cele mai dificile provocări ale cercetării biblice este raportarea științifică la textele Scripturii și, respectiv, la metoda de lucru folosită. Principalele moduri de raportare la textele Scripturii sunt metoda istorico-critică și receptarea patristică a Scripturii. Fără a privi cu rezerve metoda istorico-critică sau a îmbrățișa numai exegeza patristică, am prezentat în prima parte a lucrării o analiză a narațiunilor despre Schimbarea la Față folosind metodologia de lucru necesară exegezei istorico-critice, ca apoi să-mi îndrept atenția asupra receptării patristice a acestor narațiuni.

I.3 Un stadiu al cercetării

La nivel internațional studierea narațiunilor sinoptice despre Schimbarea la Față din perspectiva exegezei patristice se prezintă astfel: o primă incursiune în exegeza patristică a Schimbării la Față a oferit Peter A. Chamberas într-un studiu din 1970, în care oferă o imagine a modului în care Părinții au interpretat narațiunile despre Schimbarea la Față, pentru ca apoi să formuleze câteva principii ale interpretărilor lor². În 1973, Georges Habra, publica un volum intitulat *La Transfiguration selon les Pères Grecs*, în care analiza principalele teme teologice legate de episodul Schimbării la Față³.

Cercetarea modului receptării exegezei patristice la Schimbarea la Față avea să prindă contur o dată cu publicarea de către John Anthony McGuckin a unei cercetări care

² PETER A. CHAMBERAS, „The Transfiguration of Christ: A Study in the Patristic Exegesis of Scripture”, în *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, 14 (1970), p. 48-65.

³ GEORGES HABRA, *La Transfiguration selon les Pères Grecs*, Paris, 1973, 189 p.

nu avea în prim plan doar narațiunile evanghelice, ci și modul în care ele au fost interpretate de-a lungul secolelor în Răsărit și Apus⁴. Părintele John A. McGuckin susținuse în 1983 un prim referat despre exegeza patristică a Schimbării la Față la conferința internațională de la Oxford, în care prezenta succint câteva elemente ale receptării narațiunilor evanghelice de către Părinții răsăriteni și apuseni⁵.

În *Comentariul la Evanghelia după Matei*, Ulrich Luz a dedicat câteva pagini istoriei influenței (*Wirkungsgeschichte*) narațiunilor despre Schimbarea la Față, enunțând într-o notă de subsol principalele texte patristice care oferă interpretări ale acestui episod și făcând apoi apel la câteva dintre aceste texte pentru a ilustra o imagine a receptării lui în viața Bisericii de-a lungul secolelor⁶.

Într-o teză de doctorat susținută la Oxford, Christopher Veniamin este cel dintâi care a oferit o analiză amplă a exegezei patristice, începând cu Irineu al Lyonului și terminând cu Grigorie Palama, fără însă a aborda exhaustiv textele sau omiliile patristice⁷. Ch. Veniamin își structurează cercetarea pe perioade, parcurgând literatura patristică până la Sfântul Grigorie Palama. Teza de doctorat a rămas nepublicată până astăzi, fiind anunțată o ediție revizuită și adăugită pentru finalul anului 2012, dar care nu a apărut până în prezent. Ceea ce a publicat Ch. Veniamin sunt articolele despre Schimbarea la Față în exegeza Sfântului Maxim⁸ și a Sfântului Grigorie Palama⁹.

Foarte important este articolul despre Schimbarea la Față a lui H.-J. Sieben din *Dictionnaire de Spiritualité*, unde el semnalează abundența textelor și a omiliilor patristice, răsăritene și apusene, despre Schimbarea la Față¹⁰.

O amplă prezentare a exegezei patristice la Schimbarea la Față a oferit și Édouard Divry, în *La Transfiguration selon l'Orient et l'Occident. Grégoire Palamas – Thomas d'Aquin vers un dénouement œcuménique*, publicată în 2009, o formă revăzută și adăugită

⁴ JOHN ANTHONY MCGUCKIN, *The transfiguration of Christ in Scripture and Tradition*, (Studies in the Bible and Early Christianity 9), Lewiston/Queenston, 1986, 333 p.

⁵ J. A. MCGUCKIN, „The Patristic Exegesis of the Transfiguration“, în *SP XVIII/1* (1985), p. 335-341.

⁶ ULRICH LUZ, *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 8-17)*, 2. Teilband, (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament), Benziger/Neukirchhener, 1990, p. 513-518.

⁷ CHRISTOPHER VENIAMIN, *The Transfiguration of Christ in the Greek Patristic Literature: from Irenaeus of Lyons to Gregory of Palamas*, teză de doctorat, Oxford, 1991, 327 p. (nepublicată).

⁸ CH. VENIAMIN, „The Transfiguration of Christ and the Deification of Man in Saint Maximus the Confessor“, în *Kl̄eronomia* 27 (1995), p. 309-329;

⁹ CH. VENIAMIN, „«Divinae consortes naturae»: Notes on the Centrality of the Taborian Theophany in Saint Gregory Palamas“, în *Kl̄eronomia* 28 (1997), p. 85-103.

¹⁰ H.-J. SIEBEN, „Transfiguration. II Les commentaires spirituels“, în *DSp XV*, col. 1151-1160.

a tezei de doctorat susținută la Fribourg în 2000 (*La lumière du Christ transfiguré chez les saints : nouvelles approches dogmatiques sur la lumière thaborique*)¹¹.

Câteva incursiuni în literatura patristică despre Schimbarea la Față oferă și Andreas Andreaopoulos, dar fără a oferi o abordare sistematică a interpretărilor patristice¹².

Cea mai recentă cercetare este cea a lui Calogero Cerami¹³.

I.3.1 Un stadiu al cercetării în Teologia românească

Pentru a încadra cercetare a de față, am prezentat în continuare contribuțiile din Teologia românească cu privire la abordarea narațiunilor despre Schimbarea la Față din perspectiva exegezei patristice.

O primă contribuție la receptarea exegezei patristice la Schimbarea la Față a adus părintele Ioan Mircea. În 1974, părintele Ioan Mircea publica un studiu intitulat „«Schimbarea la Față» a Mântuitorului Hristos oglindită în tradiția patristică și cultică ortodoxă”, care oferă însă o foarte palidă imagine a exegezei patristice.

În 2005, părintele profesor Ioan I. Ică jr publica în *Anuarul Facultății de Teologie „Andrei Șaguna”* din Sibiu un studiu intitulat „Exegeză, dogmatică și mistică isihastă în teologia taborică a Sfinților Ioan Damaschinul și Grigorie Sinaitul”¹⁴. Studiul acesta, deși nu își propune să exploreze exclusiv elementele de exegeză patristică, oferă și o imagine a modului în care Sfinții Ioan Damaschinul și Grigorie Sinaitul au interpretat narațiunile despre Schimbarea la Față.

Singurele traduceri ale omiliilor patristice până la acea dată erau cele ale *Omiliei 56* din *Comentariul la Evanghelia după Matei* al Sfântului Ioan Hrisostom și a *Omiliei la Schimbarea la Față* a patriarhului Proclu al Constantinopolului, publicate de părintele Dumitru Fecioru¹⁵. Deși a făcut accesibile aceste texte în limba română, totuși părintele

¹¹ ÉDOUARD DIVRY, *La Transfiguration selon l'Orient et l'Occident. Grégoire Palamas – Thomas d'Aquin vers un dénouement œcuménique*, (Croire et Savoir 54), Paris, 2009, 565 p.

¹² ANDREAS ANDREAPOULOS, *Metamorphosis: The Transfiguration in Byzantine Theology and Iconography*, Scarsdale, New York, 2005, 286 p.

¹³ CALOGERO CERAMI, *La Transfigurazione del Signore nei Padri della Chiesa*, Città Nuova, Roma, 2010, 283 p.

¹⁴ ARHID. IOAN I. ICĂ JR, „Exegeză, dogmatică și mistică isihastă în teologia taborică a Sfinților Ioan Damaschinul și Grigorie Sinaitul”, în *Anuarul Facultății de Teologie „Andrei Șaguna”*, Serie nouă V (XXX) 2004-2005, p. 73-129.

¹⁵ *Omilia 56 la Matei*, în SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Scrieri. Partea a III-a. Omilii la Matei*, (PSB 23), trad., introd., note și indicii de pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 645-658 (publicată inițial cu titlul „Omilie la strălucitul praznic al

Dumitru Fecioru nu a oferit nicio introducere sau vreun comentariu cu privire la conținutul lor. Ba mai mult, o comparare a traducerilor cu textele originale scoate la iveală faptul că traducătorul, a adăugat elemente care nu se regăsesc în textul grec.

I.4 Scopul și limitele lucrării

Cercetarea de față își propune să exploreze exegeza patristică a narațiunilor despre Schimbarea la Față. Pentru o familiarizare cu narațiunile evanghelice despre Schimbarea la Față am oferit în prima parte o prezentare exegetică a narațiunilor sinoptice, pentru a evidenția asemănările și deosebirile celor trei narațiuni.

În partea a doua am încercat să ofer în primul rând o prezentare sistematică a textelor patristice despre Schimbarea la Față, folosind principalele cataloage care inventariază operele patristice și hagiografice, *Clavis Patrum Graecorum* și *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. Tot în partea a doua, cea mai extinsă secțiune a lucrării, am prezentat, într-o formă cât se poate de sistematică, în măsura în care o poate permite exegeza patristică, principalele interpretări, încercând să evidențiez aportul personal al fiecărui exeget. Pentru o familiarizare cu autorii patristici, am precedat expunerea contribuției fiecăruia de o scurtă prezentare biografică, pentru o încadrare a autorului patristic într-o anumită epocă. Pentru elaborarea celei de-a doua părți am încercat să traduc în limba română textele patristice, îndeosebi omiliile netraduse și să le lecturez pe cele traduse având alături textul original pentru a putea surprinde nu doar ideile Părinților, ci și terminologia folosită. Acolo unde au existat traduceri moderne, le-am consultat pentru o acuratețe mai mare a traducerii. Dorința de a traduce în limba română textele care cuprind exegeza patristică la Schimbarea la Față, în special omiliile patristice la Schimbarea la Față, este motivată de importanța acestor texte nu doar pentru cercetare, ci și pentru viața duhovnicească.

Pentru că explorarea exegezei patristice este o sarcină deloc ușoară, mi-am îndreptat atenția numai asupra anumitor texte patristice pe care le-am enunțat la momentul potrivit, iar acolo unde dificultatea textelor nu a permis o explorare integrală a lor, m-am oprit asupra a ceea ce a fost accesibil.

Schimbării la Față”, în *MO* 19[1967], nr. 7-8, p. 643-652) și PROCLU AL CONSTANTINOPOLULUI, „Cuvânt la Schimbarea la Față a Domnului și Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos”, în *MO* 17 (1965), nr. 7-8, p. 690-693.

În cea de-a treia parte a lucrării am încercat să ofer câteva principii exegetice care se desprind din modul în care Părinții Bisericii au interpretat de-a lungul secolelor narațiunile despre Schimbarea la Față.

Partea I

II. Narațiunile sinoptice despre Schimbarea la Față

(Mt 17, 1-9; Mc 9, 2-9; Lc 9, 28-36) - exegeză

Pentru că interesul este reprezentat în mod deosebit de aceste texte, m-am oprit numai asupra lor, fără a mai oferi o prezentare a contextului în care ele sunt încadrate, oferind precizări acolo unde este cazul pentru o înțelegere mai bună a narațiunilor.

Din analiza exegetică a narațiunilor sinoptice am putut vedea că principalul mesaj al narațiunii Schimbării la Față îl reprezintă descoperirea adevăratei identități a lui Iisus. El nu este un simplu profet, ci Însuși Fiul lui Dumnezeu. Muntele devine loc de întâlnire al existențelor cerești cu cele pământești. Strălucirea veșmintelor Mântuitorului accentuează și mai mult identitatea cerească a lui Iisus, iar mărturia Tatălui despre adevărata identitate a lui Lui este culmea descoperirii.

Narațiunile despre Schimbarea la Față încep cu urcarea pe munte a lui Iisus împreună cu „unii” dintre ucenici și se încheie cu coborârea lor de pe munte. Iisus „Se schimbă la chip/formă” și se arată apoi Moise și Ilie vorbind cu El. Există un puternic contrast între cele trei personaje cerești (Iisus, Moise și Ilie) și cei trei ucenici (Petru, Iacob și Ioan). Scena Schimbării la Față prezintă, într-un mod vizual, identitatea dumnezeiască a lui Iisus. Această manifestare vizuală divină care provoacă teamă ucenicilor, este urmată de răspunsul omenesc al lui Petru și al celorlalți doi ucenici. Cu privire al dorința Apostolului Petru de a construi trei corturi, evangheliștii precizează clar că Petru nu a înțeles cu adevărat ceea ce s-a petrecut. Prin glasul care a venit din nor, Dumnezeu a răspuns nu numai propunerii necuvenite făcute de Petru, ci Tatăl a descoperit ceea ce Schimbarea la Față a lui Iisus înseamnă din perspectiva Lui, descoperirea sau dezvăluirea filiației divine a lui Iisus. Cel ce S-a schimbat la chip/formă este „Fiul Meu Cel Iubit”. Deopotrivă cu afirmarea filiației divine, Tatăl subliniază importanța misiunii pământești a lui Iisus, pe care o vestise mai înainte ucenicilor, adăugând proclamarea Sa divină: „Ascultați-L!”. Iisus este văzut apoi singur, într-o formă umană, împreună cu ucenicii. Iisus își ascunde acum încă o dată identitatea Sa dumnezeiască pentru ca să împlinească

misiunea Sa pe pământ. Iisus este deopotrivă un Mesia umil, Care are să primească moarte și totodată Fiul lui Dumnezeu preaslăvit.

Partea a II-a

III. Exegeza patristică a Schimbării la Față

III.1 O încercare de clasificare

Pentru că scopul cercetării de față este să urmărească exegeza patristică a narațiunilor despre Schimbarea la Față, cu o atenție deosebită asupra omiliilor patristice la acest episod, am încercat să prezint în continuare situația de dinainte de apariția primelor omilii și apoi autorii patristici de la care ni s-au păstrat omiliile sau interpretări ale Schimbării la Față. Mi-am îndreptat atenția asupra identificării textelor patristice sau omiliilor în cataloagele de specialitate, spre edițiile lor critice, acolo unde există și spre eventualele traduceri, în special cele în limba română.

Deși nu am parcurs toate omiliile patristice păstrate, am încercat să prezint o imagine cât mai cuprinzătoare a situației acestor texte, afirmând deopotrivă intenția de a oferi în viitor unul sau mai multe volume care să cuprindă aceste texte, traduse și comentate¹⁶.

În referatul prezentat la cel de-al XV Congres internațional de spiritualitate ortodoxă de la Bose, care a avut loc între 16-19 septembrie 2007, Michel van Parys propunea o împărțire a omiliilor patristice la Schimbarea la Față în trei categorii: „omilii feriale” („homélie fériales”), în această categorie fiind incluse omiliile anterioare sec. VII; „omilii festive” („homélie festales”) între care se numără omiliile bizantine din secolele VII-VIII și „cateheze monahale/monastice” („les catéchèses monastiques”), între acestea fiind cuprinse catehezele rostite în fața unui auditoriu monahal. Încercarea de încadrare a acestor omilii într-o anumită categorie a fost întreprinsă de Michel van Parys consultând inventarele oferite de François Halkin în *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, M. Geerard în *Clavis Patrum Graecorum* și Maurice Sachot în *Les homélie grecques sur la Transfiguration. Tradition manuscrite*. Ca orice intenție de clasificare a omiliilor patristice și clasificarea omiliilor grecești și bizantine despre Schimbarea la Față, nu poate fi decât o încercare de sistematizare a unui material foarte bogat atât din punct de vedere al

¹⁶ Primul pas a fost deja făcut prin publicarea unei traduceri a omiliei la Schimbarea la Față a episcopului Vasile al Seleuciei. Am precedat traducerea de o prezentare a personalității episcopului Seleuciei și a edițiilor operei sale, așa cum intenționez să fac și cu celelalte omilii. PR. DRD. RADU GĂRBACEA, „Omilia la Schimbarea la Față a episcopului Vasile al Seleuciei”, în *RT XXII* (94)(2012), nr. 3, p. 311-323, studiu introd. p. 311-319, trad. p. 319-323.

numărului compozițiilor, cât și din punct de vedere al multitudinii de direcții de interpretare. Măsura în care o astfel de încercare este și îndreptățită rămâne a fi evaluată pe mai departe.

Ni s-au transmis aproape 50 de omilii patristice grecești și bizantine despre Schimbarea la Față a Mântuitorului Hristos, reflectând unitatea profundă și în același timp modurile diferite de interpretare și prezentare a teofaniei relatate de Evangheliștii sinoptici. Omiliile acestea sunt mărturii ale preocupării pe care creștinii au arătat-o întotdeauna pentru înțelegerea acestei teofanii, că generație după generație ei au căutat să aprofundeze cunoașterea și înțelegerea tainei inefabile și ineputabile a acestei descoperiri. Preocuparea permanentă pentru explicarea narațiunilor evanghelice și a adâncirii în experiența tainei acestei teofanii se pot constata și în modul în care interpretările Părinților Bisericii se reflectă în imnele și textele consacrate praznicului Schimbării la Față. Este unanim recunoscut faptul că atunci când vine vorba de o abordare a întregii tradiții exegetice a acestui episod, se accentuează complexitatea abordărilor și dificultatea în care se află cititorul sau cercetătorul.

Aceste trei categorii în care Michel van Parys încearcă să încadreze omiliile patristice sunt precedate de o serie de reflecții sau interpretări anterioare Sinodului al II-lea ecumenic (381).

După narațiunile din *Mt* 17,1-9, *9, 2-9 și *Lc* 9, 28-36, literatura apocrifă din primele trei secole este cea care ne oferă cele mai timpurii mărturii despre interpretarea și înțelegerea episodului Schimbării la Față. Relativ puține la număr, interpretările Schimbării la Față a Domnului din literatura apocrifă au în vedere numai anumite aspecte ale enigmaticului episod. Principalele scrieri apocrife care oferă narațiuni și interpretări ale Schimbării la Față sunt: *Apocalipsa lui Petru*, compusă în jurul anului 135 în Egipt, unde în cap. 15-17 găsim o relatare a Schimbării la Față a Domnului, care are scopul de a arăta care este starea dreptilor în Împărăția lui Dumnezeu; *Faptele lui Ioan*, care conțin de asemenea o narațiune despre Schimbarea la Față a lui Hristos între paragrafele 90-92 și *Faptele lui Petru*, scriere apocrifă compusă în jurul anului 180, în Siria, care conține în cap. 20-21 o interpretare a episodului Schimbării la Față.*

Sfântul Irineu al Lyonului (cca 130-202) este cunoscut ca fiind primul dintre Părinții Bisericii care nu se referă la Schimbarea la Față doar sporadic, ci oferă o interpretare a ei.

În *Stromatele* sale, Clement Alexandrinul (150-† înainte 215) dezvoltă o interpretare interesantă, în încercarea de a descoperi sensul foarte profund al acestei

teofanii în raport cu lumea creată și cu taina mântuirii. Schimbarea la Față a Domnului descoperă dumnezeirea Sa. În *Excerpta Theodoti* 4-5, Clement Alexandrinul prezintă o reflecție sistematică.

Începând cu Origen exegeza literară și cea duhovnicească face un pas decisiv. În *Comentariul la Evanghelia după Matei*, scris cândva între 246-248, Origen interpretează pe larg textul mateian al narațiunii despre Schimbarea la Față, făcând apel permanent la redactările marcană și lucanică.

În categoria „omiliilor feriale” Michel van Parys include aproximativ zece omilii anterioare veacului al VIII-lea, rostite în cadrul unor predici sau tâlcuiri oferite pe marginea anumitor pericope evanghelice. Prima dintre aceste omilii sau tâlcuiri ale narațiunilor evanghelice despre Schimbarea la Față a Domnului Hristos este *Omilia 56 la Evanghelia după Matei* a Sfântului Ioan Hrisostom. Ni s-au păstrat și transmis omilii la pericopele biblice care prezintă Schimbarea la Față de la Sfântul Chiril al Alexandriei, Sfântul Proclu al Constantinopolului, episcopul Vasile al Seleuciei, Panteleon de Constantinopol, preotul Leontie din Constantinopol, Timotei al Antiohiei, Anastasie I al Antiohiei, de la un autor anonim și de asemenea o omilie greacă atribuită Sfântului Efreem Sirianul. Michel van Parys include în această categorie și o omilie a Fericitului Ieronim.

În această categorie ar mai trebui menționate omiliile sau textele trunchiate. Acestea sunt acele omilii sau tâlcuiri care au fost decupate sau desprinse de copiiști, fiind prelucrate apoi și atribuite unuia sau altuia dintre autorii patristici. Cel mai celebru caz este cel al *Omiliei 56 la Matei* a Sfântului Ioan Hrisostom, care a servit ca model „predicatorilor mai puțin inspirați”.

Tot în această categorie trebuie încadrată exegeza Sfântului Maxim Mărturisitorul. Deși nu avem de la Sfântul Maxim vreo omilie, totuși în scrierile sale găsim interpretări ale Schimbării la Față, care sunt foarte importante pentru tradiția exegetică patristică.

Sfârșitul veacului al VII-lea și începutul celui de-al VIII-lea aveau să aducă și primele omilii rostite cu ocazia celebrării sau prăznirii liturgice pe 6 august a Schimbării la Față a Domnului („omiliile festive”). Este vorba de omiliile Sfinților Anastasie Sinaitul, Andrei Cretanul și Ioan Damaschin, care s-au născut sau au trăit în Palestina sau pe muntele Sinai. Ei sunt primii care aduc mărturie despre instituirea sărbătorii Schimbării la Față în această regiune. Între „omiliile festive” Michel van Parys mai enumeră numai omilia lui Teofan Kerameus sau Philagathos de Cerami, un sicilian care a viețuit în secolul XII, care a predicat la Palermo și Rossano și pe cei doi comentatori bizantini, Teofilact al

Ohridei (cca 1050-1126) și Eutimie Zigaben (cca 1100). Trebuie menționate de asemenea cele trei omili ale împăratului bizantin Leon al VI cel Înțelept (886-911/2) (omiliile 10, 11 și 39), cea a Sfântului Grigorie Sinaitul (1255-1346), cele două omilii ale Sfântului Grigorie Palama (1296-1357/1359), cea a primului patriarh ecumenic după căderea Constantinopolului sub turci (1453), Ghenadie Scholarios (1405-1472) și cea a umanistului bizantin Nichifor Chumnos.

Între catehezele monahale se numără cele ale Sfântului Teodor Studitul (759-826), Neofit Zăvorâtul și Teolipt al Filadelfiei (1250-1322).

Pentru a mă putea încadra în timpul celor trei ani pe care i-am avut la dispoziție pentru redactarea tezei de doctorat am ales să mă ocup de narațiunile și interpretările din literatura apocrifă: *Apocalipsa lui Petru*, *Faptele lui Ioan* și *Faptele lui Petru*; de interpretările lui Irineu al Lyonului, Clement Alexandrinul și Origen, de omiliile patristice ale lui Ioan Hrisostom, Chiril al Alexandriei, Proclu al Constantinopolului, Vasile al Seleuciei, Anastasie I al Antiohiei, Anastasie Sinaitul, Andrei Cretanul, Ioan Damaschinul și Grigorie Palama și de exegeza maximiană. Cu excepția celor două omilii la Schimbarea la Față ale Sfântului Grigorie Palama, toate textele și omiliile sunt datate în primele VIII secole.

III.2. Literatura apocrifă

În secțiunea dedicată literaturii apocrife am prezentat în primul rând aluziile la Schimbarea la Față întâlnite în literatura apocrifă, narațiunea despre Schimbarea la Față din *Apocalipsa lui Petru*, cea din *Faptele lui Ioan* și *Faptele lui Petru*.

Analizând *Apocalipsa lui Petru* am văzut că aceasta descrie forma strălucitoare a trupurilor lui Moise și Ilie, mult mai detaliat decât o fac evangheliștii sinoptici și îi așează în grădina paradisiacă, care nu apare în relatările sinopticilor. Pentru autorul *Apocalipsei lui Petru* descrierea celor două personaje vechi-testamentare servește ca o încurajare a pentru credincioșii cărora este adresată, că ei se vor bucura de aceeași slavă și cinste, de care se bucură dreptii în ceruri. Am putut vedea că relatarea despre Schimbarea la Față pe care o oferă *Apocalipsa lui Petru* este mai apropiată din punct de vedere al conținutului de relatarea mateiană, decât de cea marcană și lucanică. Se pot identifica cinci puncte care vin în sprijinul acestei observații.

Analizând *Faptele lui Ioan* am putut observa că există diferențe fundamentale între relatarea Schimbării la Față și interpretarea pe care autorul ei o inserează și alte scrieri din

primele trei secole. Nu găsim în această apocrifă vreun interes pentru episodul Schimbării la Față, ca eveniment important din viața lui Iisus și lipsește de asemenea interesul pentru implicațiile soteriologice sau eshatologice ale acestui eveniment. Nici implicațiile hristologice sau trinitare nu pot fi surprinse în relatarea oferită de autorul *Faptelor lui Ioan*. În centrul narațiunii transmise în această apocrifă nu stă atât descoperirea adevăratei identități a lui Hristos, ca Fiu al lui Dumnezeu Întrupat, cât descoperirea unui Dumnezeu atotputernic și imuabil.

Analizând *Faptele lui Petru* am putut observa că potrivit cuvântării lui Petru despre Schimbarea la Față transmisă în cap. 20, majestatea lui Iisus s-a descoperit pe un „munte sfânt” ca o lumină strălucitoare. Este remarcabil faptul că pentru comunitatea din *APt* Schimbarea la Față nu este un simplu eveniment din trecut, ci el poate fi permanent actualizat în viața credincioșilor. În întreg contextul din *Faptele lui Petru*, narațiunea despre Schimbarea la Față a lui Iisus întărește condiția Sa divină, ca și ideea neîncetatei griji pentru credincioși. Purtarea de grijă a lui Dumnezeu față de credincioși este însoțită direct de intervențiile Sale miraculoase în istoria umanității și prin lucrarea Sa realizată prin Apostolul Petru. Mai mult, Schimbarea la Față este un răspuns la acuzele aduse de Simon Magul cu privire la divinitatea lui Iisus și mila Sa arătată de bunăvoie (cf. cap. 14 și 23).

III.3 Sfântul Irineu al Lyonului (cca 130- 202)

Sfântul Irineu al Lyonului este cunoscut ca primul dintre Părinții Bisericii care nu se referă la Schimbarea la Față doar sporadic, ci oferă o interpretare a ei. Tâlcuirea episodului evanghelic e dezvoltată în lucrarea sa principală, *Adversus Haereses (Contra ereziilor)*, scrisă între 180-198. El este primul interpret care a vorbit despre descoperirea lui Dumnezeu la Schimbarea la Față. Deși Dumnezeu este nevăzut, totuși, prin economie divină, El Se face văzut omului prin Întruparea Fiului Său. De asemenea, Sfântul Irineu este primul care spune că muntele Schimbării la Față este o împlinire a Sinaiului. Dacă dorința lui Moise de pe Sinai de a vedea „față către față” pe Dumnezeu a rămas neîmplinită, la Schimbarea la Față această dorință s-a împlinit atunci când Moise a văzut pe Hristos schimbat la chip/formă. Vederea de pe Sinai își găsește desăvârșirea pe muntele Schimbării la Față. Prezența celor doi mari profeți ai Vechiului Testament arată că toate profețiile trimit la Hristos, la „venirea Lui în trup”. Un aspect cu accent deosebit în interpretarea Sfântului Irineu este vederea ca participare la Dumnezeu. A vedea pe

Dumnezeu înseamnă după Irineu al Lyonului „a fi în Dumnezeu”, iar „a fi în Dumnezeu” înseamnă a participa sau a fi părtaș la viața lui Dumnezeu. Împărtășindu-se prin vedere de strălucirea lui Dumnezeu omul ajunge el însuși să strălucească asemeni Celui ce împrăștie stălucire. Tema aceasta va fi preluată și dezvoltată de Părinții din veacurile următoare cu referire directă la Schimbarea la Față.

III.4 Clement Alexandrinul (150-† înainte 215)

Dintre scrierile lui Clement care au supraviețuit, cele mai importante pentru interpretarea episodului Schimbării la Față sunt: *Stromatele* și *Excerpta Theodot* (extrase din Theodot). În *Stromate* VI, 140, 3, Clement Alexandrinul se folosește de episodul Schimbării la Față pentru a descrie modul în care creștinismul înțelege semnificația simbolică a cifrelor 6, 7 și 8. În *Excerpta Theodot* 4-5, atribuite lui Clement atât de F. Sagnard, primul editor al *Extraselor din Theodot*, cât și Antonio Orbe, unul din cei mai cunoscuți savanți care s-au ocupat cu cercetarea gnosticismului, preocuparea este de a oferi răspuns câtorva dificultăți ridicate de narațiunile evanghelice. Direcția interpretării lui Clement Alexandrinul are în vedere problema naturii luminii care a strălucit la Schimbarea la Față și cea a modului în care omul poate participa la ea.

III.5 Origen (185-254/255)

Cu Origen începe o perioadă nouă în ce privește interpretarea și înțelegerea episodului Schimbării la Față. Spre deosebire de interpreții anteriori lui, perspectiva lui Origen asupra Schimbării la Față este prezentată într-un mod mult mai sistematic, dând astfel posibilitatea cititorului să înțeleagă mult mai bine care este locul acestei descoperiri în sistemul teologic al învățatului alexandrin. În *Comentariul la Evanghelia după Matei*, scris cândva între 246-248, el interpretează pe larg textul mateian al narațiunii despre Schimbarea la Față, făcând apel permanent la redactările marcană și lucanică.

Pentru Origen episodul schimbării la Față este fără îndoială unul cu profunde semnificații. În centrul interpretării lui Origen se găsește revelarea adevăratei identități a lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu. Urcușul pe muntele Schimbării la Față simbolizează urcușul duhovnicescspiritual al creștinilor. Slava lui Hristos devine accesibilă celor care o contemplă, după măsura curățirii lor de patimi, a înaintării lor în virtute, indicând astfel exigențele de ordin etic pe care le presupune contemplarea unei astfel de privescări. Strălucirea lui Hristos și a cuvintelor Scripturii se manifestă la o intensitate proporțională cu progresul duhovnicesc al ucenicilor. Moise și Ilie reprezintă Legea și, respectiv,

proorociei. Intervenția lui Petru se explică numai prin dorința lui fierbinte de a rămâne în starea de contemplare, pentru că altfel, cuvintele lui nu ar fi putut fi sugerate decât de un duh rău, pentru că înainte de preaslăvirea lui Hristos pe cruce Duhul Sfânt nu a fost trimis ucenicilor. Norul și glasul Tatălui ar putea trimite la descoperirea Treimii. Origen oferă trei motive pentru tăcerea pe care Hristos o cere ucenicilor Săi. Exegeza pe care Origen o oferă acestei narațiuni este una foarte bogată, ea influențând într-o pondere mare interpretările ulterioare, multe din interpretările propuse de Origen regăsindu-se la alți exegeți patristici de după el.

III.6 Sfântul Ioan Hrisostom (347-407)

De la Sfântul Ioan Hrisostom avem prima omilie propriu-zisă la Schimbarea la Față, *Omilia 56* din *Comentariul la Evanghelia după Matei* (CPG 4424; BHG 1984, 1984b, BHGⁿ 1984bd). Michel van Parys este de părere că în tradiția exegetică răsăriteană a Schimbării la Față influența cea mai mare a avut-o *Omilia 56* a Sfântului Ioan Hrisostom, care este cea mai veche mărturie a acestei tradiții omiletice. Textul clasic folosit pentru această omilie este cel editat de J.-P. Migne în *Patrologia Graeca* 58, 549-558. Referiri și interpretări ale Schimbării la Față mai întâlnim și în alte opere ale Sfântului Ioan Hrisostom, care oferă posibilitatea înțelegerii corecte a exegezei hrisostomice a Schimbării la Față.

Tradiția manuscrisă atribuie Sfântului Ioan Hrisostom mai multe omilii la Schimbarea la Față. Este vorba de omiliile sau textele trunchiate atribuite Sfântului Ioan Hrisostom. Acestea sunt acele omilii sau tâlcuiri care au fost decupate sau desprinse de copiiști, fiind prelucrate după aceea și atribuite unuia sau altuia dintre autorii patristici.

Pentru Sfântul Ioan Hrisostom episodul Schimbării la Față are în primul rând implicații eshatologice. Semnificația lui cea mai importantă este descoperirea slavei dumnezeiești de care se vor bucura dreptii în Împărăția lui Dumnezeu. Slava pe care Hristos a descoperit-o la Schimbarea la Față nu este inferioară celei din Împărăția cerurilor, deși ea a fost acum descoperită numai potrivit puterii de contemplare și înțelegere a ucenicilor. O altă precizare importantă este aceea că trupul uman poate participa, în ciuda incapacității sale de dinainte de Învierea obștească, la vederea sau contemplarea slavei dumnezeiești, la care va participa deplin în eshaton. Slava dumnezeiască descoperită ca lumină nu poate fi comparată cu nicio lumină cunoscută de om. Sfântul Ioan Hrisostom accentuează faptul că descrierile autorilor scripturistici au în ultimă instanță un caracter

apofatic. Lumina care a strălucit la Schimbarea la Față nu este o lumină fizică sau materială și nu poate fi contemplată și primită în mod deplin prin ochii trupești. Cu toate acestea, în exegeza hrisostomică nu se spune despre această lumină că este necreată (ἄκτιστος), deși întotdeauna este caracterizată ca una care nu se supune legilor creației. Foarte important este accentul pe conceptul de „condescendență” a lui Dumnezeu. Dumnezeu nu Se descoperă omului prin natura Sa, care este cu totul inaccesibilă făpturii, ci prin coborârea Sa la oameni. Sfântul Ioan Hrisostom include episodul Schimbării la Față a Domnului Hristos în cele ale economiei dumnezeiești.

III.7 Sfântul Chiril al Alexandriei (370-444)

Și de la Sfântul Chiril al Alexandriei s-a păstrat o omilie la Schimbarea la Față (*Homilia IX. In transfigurationem*) (BHG 1994; CPG 5253; CPG 5207/2). Textul grec pe care l-am folosit și la care am făcut referire este cel din *PG 77*, 1009-1016, reluat de J.-P. Migne în *PG 98*, 1248-1254, ca prima din cele două omilii la Schimbarea la Față ale diaconului Panteleon din Constantinopol.

Schimbarea la Față a Domnului are în primul rând o dimensiune eshatologică, ea fiind o arătare anticipată a slavei în care se vor îmbrăca dreptii la Învierea de obște. La Schimbarea la Față s-a descoperit deopotrivă și modul acestei schimbări, astfel că avem de a face și cu o Înviere anticipată. Realitatea răsplătirii dreptilor este descrisă în termenii participării la viața și slava veșnică și ai vederii slavei, care zugrăvesc modul existenței în Împărăția lui Dumnezeu. Sfântul Chiril acordă atenție deosebită arătării lui Moise și Ilie, care sunt simboluri ale Legii și profețiilor. Legea și profeții sunt prezentate la Schimbarea la Față într-o armonie deplină, amândouă vestind „taina lui Hristos”, adică taina Întrupării și a lucrării mântuitoare a Fiului lui Dumnezeu. Hristos Își descoperă identitatea Sa. El nu este un profet, ci Cel Căruia Legea și profeții Îi slujesc, Stăpânul tuturor, al celor vii și al celor morți. Glasul Tatălui vine să întărească descoperirea identității lui Hristos. Un aspect interesant în exegeza chiriliană este faptul că glasul din nor nu a venit ca să combată pe Petru, ci pe iudei, care refuzau să-L recunoască pe Iisus ca Fiu al lui Dumnezeu și că Legea și profeții trebuie privite și înțelese din perspectiva lui Hristos.

III.8 Sfântul Proclu al Constantinopolului (cca 390-446)

Chiar dacă tradiția manuscrisă atribuie patriarhului Proclu al Constantinopolului mai multe omilii, în realitate avem o singură omilie la Schimbarea la Față a patriarhului Constantinopolului (BHG 1980; CPG 5807; *PG 65*, 764-772). Direcția exegetică este una

hristologică. Imaginea centrală pe care patriarhul Proclu o postulează cu privire la Schimbarea la Față este una a descoperirii lui Hristos ca Fiu al lui Dumnezeu.

Patriarhul Proclu aduce două elemente noi în istoria receptării sau interpretării episodului Schimbării la Față: insistența sa pe faptul că toți ucenicii, cu excepția lui Iuda, erau vrednici de a privi priveliștea minunată a Schimbării la Față a lui Hristos, însă cei opt ucenici au fost lăsați la poalele muntelui de dragul lui Iuda, iar cei trei care sunt luați de Iisus cu Sine sunt luați pentru a împlini o prescripție a Legii, direcție exegetică care apare pentru prima dată la părinții greci. Apoi, conexiunea pe care Proclu o face între cuvintele Tatălui, care s-au auzit la Botez și la Schimbarea la Față, și cuvintele din *Ps* 88, 13, este o contribuție personală a patriarhului Constantinopolului. Patriarhul Proclu este cel dintâi exeget care identifică muntele Schimbării la Față cu Taborul folosindu-se de această conexiune.

III.9 Episcopul Vasile al Seleuciei († cca. 468)

De la episcopul Vasile al Seleuciei ni s-a păstrat și o omilie la Schimbarea la Față a Mântuitorului Hristos (BHG 1989; CPG 6656/40). Pentru omilia la Schimbarea la Față a episcopului Vasile al Seleuciei, textul reeditat de J.-P. Migne în *PG* 85,451-462, care reproduce textul editat princeps de Cl. Dausque în 1604, rămâne până astăzi textul de referință, ediția critică anunțată de J.M. Tevel în teza sa de doctorat fiind așteptată în continuare.

Episcopul Seleuciei anticipează în omilia sa interpretări cheie care aveau să fie dezvoltate în secolele următoare de Sfinții Ioan Damaschinul și Grigorie Palama. Episcopul Seleuciei este preocupat să explice natura luminii care a strălucit la Schimbarea la Față, arătând că lumina lui Hristos este incomparabil superioară luminii soarelui. Poate cea mai importantă contribuție a episcopului Seleuciei la exegeza patristică a Schimbării la Față este afirmația că din trupul lui Hristos „s-au revărsat raze de lumină trimise de lucrări dumnezeiești”. Teolog profund, episcopul Vasile al Seleuciei intuiește un element foarte important, și anume, că prin unirea ipostatică a celor două firi în Ipostasul Fiului lui Dumnezeu, strălucirea sau slava Fiului lui Dumnezeu devine și slava trupului omenesc. Totodată, episcopul Seleuciei este cel dintâi exeget care vorbește despre faptul că razele care au strălucit la Schimbarea la Față au fost manifestări ale „lucrărilor dumnezeiești”.

III.10 Anastasie I al Antiohiei (520-599)

Între cele trei omilii editate de J.-P. Migne în *PG* 89, 1361-1398, se află și un cuvânt la Schimbarea la Față (BHG 1993; CPG 6947) (*PG* 89, 1361-1376). Omilia aceasta este

principala sursă pentru interpretarea pe care o face episodului Schimbării la Față Anastasie I (520-599), ajuns patriarh al Antiohiei între 559-570, și pentru a doua oară între 593-599.

Deși o mare parte din interpretările patriarhului Anastasie se pot regăsi și la alți exegeți, totuși există în interpretarea sa o serie de elemente interesante și originale. Cele mai importante sunt cele care privesc transfigurarea trupului omenesc, semnificația norului și a cuvintelor Tatălui. Pornind de la aspectul eshatologic al Schimbării la Față, patriarhul Anastasie vorbește despre Schimbarea la Față ca „o paradigmă enigmatică a lumii viitoare”, făcând o legătură între făgăduința lui Iisus cu privire la cei care vor vedea Împărăția lui Dumnezeu înainte de a muri și cele descoperite pe munte. Patriarhul Anastasie vorbește de două schimbări sau transfigurări ale lui Hristos. Prima este cea de la Întrupare, când Fiul lui Dumnezeu Se arată schimbat în forma robului, iar cea de-a doua este cea de la Schimbarea la Față, când arată natura umană în starea ei restaurată, care se realizează prin participarea naturii umane la natura dumnezeiască. Pentru tâlcuirea semnificației norului, patriarhul Anastasie abordează o perspectivă interesantă, afirmând necesitatea unei incursiuni în Scriptură pentru a identifica momentele în care s-au mai arătat nori, pentru ca în final să afirme superioritatea norului arătat la Schimbarea la Față.

III.11 Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662)

Sfântul Maxim se ocupă de interpretarea Schimbării la Față cu trei ocazii. Pentru prima dată se ocupă de interpretarea Schimbării la Față în *Questiones et dubia (Întrebări și nelămuriri)* 190-192. Pentru a doua oară revine asupra episodului Schimbării la Față în *Ambigua X*, 17; 31a-h, iar pentru a treia oară, Sfântul Maxim abordează Schimbarea la Față în *Capita theologica et oeconomica* I, 97 și II, 13-16. O altă scurtă referință la Schimbarea la Față mai găsim în *Scholia in de divinis nominibus* I, 4.

Pentru Sfântul Maxim Mărturisitorul elementul central în narațiunea despre Schimbarea la Față este Persoana Mântuitorului Hristos – Logosul divin Întrupat, care se descoperă pe Tabor, drept cauză și sfârșit/scop al întregii creații.

Ceea ce ar trebui notat cu privire la exegeza maximiană este exercițiul intelectual în speculația teologică pe care el îl postulează și care se poate ușor sesiza în demersul său de a răspunde întrebării cu privire la modul în care creștinul poate ajunge în viața aceasta să experimenteze vederea lui Hristos transfigurat.

Probabil cel mai important element al exegezei maximiene privește natura luminii care a strălucit pe Tabor. Sfântul Maxim identifică în mod explicit lumina de pe Tabor cu

dumnezeirea lui Hristos, ceea ce înseamnă că ea trebuie să fie necreată și dincolo de puterea omenească de înțelegere. Paradoxul descoperirii de pe Tabor rezidă în aceea că deși această lumină este necreată și depășește capacitatea omenească de înțelegere, totuși ea poate fi contemplată de cel ce și-a curățit ochiul minții și s-a împodobit cu virtuți. La acestea se adaugă și faptul că descoperirea de pe Tabor nu privește doar dumnezeirea lui Hristos, ci deopotrivă a tuturor celor Trei Persoane ale Sfintei Treimi, care posedă aceeași natură dumnezeiască.

III.12 Cuviosul Anastasie Sinaitul (cca †700)

De la cuviosul Anastasie Sinaitul ni s-au păstrat mai multe scrieri. Printre aceste scrieri se numără și o *Omilie la Schimbarea la Față* (BHG 1999; CPG 7753). *Ediția princeps* a acestei omilii a fost oferită de André Guillou în 1955.

Mai mult decât orice alt exeget al Schimbării la Față, cuviosul Anastasie Sinaitul insistă în omilia sa asupra superiorității teofaniei de la Schimbarea la Față. El accentuează de asemenea contrastul dintre teofania de pe Sinai și cea de pe Tabor și deopotrivă continuitatea acesteia din urmă cu cea de pe Sinai. Caracterul cu totul supranatural al slavei în care Hristos S-a arătat este confirmat și de reacția celor trei ucenici în fața strălucirii nemaivăzute pe care Domnul Hristos a arătat-o pe munte. Argumentul pe care cuviosul Anastasie Sinaitul îl aduce atunci când vorbește despre experiența celor trei ucenici la Schimbarea la Față este faptul că firea omenească nu este capabilă să privească spre o astfel de priveliște. Termenii prin care el descrie starea celor trei ucenici sunt extaz și somn/amorțire adâncă, termeni ce sugerează mortalitatea și coruptibilitatea firii umane.

III.13 Sfântul Andrei Cretanul (660-740)

Între omiliile păstrate de la Andrei Cretanul se numără și o *Omilie la Schimbarea la Față* (BHG 1996; CPG 8176). Textul folosit este cel reeditat de J.-P. Migne în *PG* 97, 932-957. Potrivit lui M. Sachot omilia aceasta a fost rostită de Sfântul Andrei Cretanul fie în Constantinopol, fie în Gortina, cândva între anii 685-692, respectiv, 692-740.

Cea mai semnificativă contribuție pe care Sfântul Andrei Cretanul a adus-o în cadrul interpretării episodului Schimbării la Față este rolul central pe care el îl atribuie Sfântului Duh în lucrarea de descoperire a tainei Sfintei Treimi. Făcând referire la similitudinile existente între Botezul Domnului și Schimbarea Sa la Față, arhiepiscopul Cretei privește coborârea și sălășluirea Duhului pe Mântuitorul Hristos ca o revelație a tainei perihorezei și unității de negrăit a naturii dumnezeiești a celor trei Ipostase divine.

Mai mult, taina aceasta a fost contemplată de cei trei ucenici care au urcat împreună cu Hristos muntele Schimbării la Față prin lumina care a strălucit din fața lui Iisus, făcând nelucrătoare puterea naturală a ochilor apostolilor. Într-un astfel de extaz, ei au fost conduși de Duhul într-o realitate care trece dincolo de vedere și de cunoaștere, în taina zilei a opta și la suprema contemplare a Sfintei Treimi.

III.14 Sfântul Ioan Damaschinul (675-749)

Sfârșitul veacului al VII-lea și începutul celui de-al VIII-lea aveau să aducă primele omilii rostite cu ocazia sărbătorii sau celebrării liturgice a sărbătorii Schimbării la Față. Între aceste omilii se numără și *Cuvântul la Schimbarea la Față a Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, al fericitului Ioan, presbiterul din Damasc* (BHG 1979; CPG 8057). Textul critic a fost editat de Bonifatius Kotter, în vol. 5 al operei Sfântului Ioan Damaschinul editată în colecția berlineză *Patristische Texte und Studien*.

În omilia la Schimbarea la Față a Sfântului Ioan Damaschinul, întâlnim o sinteză a ceea ce Părinții Bisericii au afirmat deja cu privire la acest episod din viața Mântuitorului. Astfel, Taborul este o realizare și o împlinire a Sinaiului și dovada Întrupării. Sfântul Ioan subliniază importanța Taborului, ca o mărturie a realității unirii ipostatice a celor două firi în Persoana Cuvântului lui Dumnezeu și importanța ei pentru îndumnezeirea naturii umane. Foarte precis și succint, Sfântul Ioan Damaschinul dezvoltă o temă foarte importantă, că trupul lui Hristos devine mijloc prin care slava lui Dumnezeu se descoperă. Asemeni, Sfântului Andrei Cretanul, presbiterul din Damasc subliniază caracterul trinitar al teofaniei taborice. Lumina taborică este descrisă ca inteligibilă și dincolo de capacitatea umană de a o descrie în cuvinte omenești. Ea este strălucirea naturii divine, care este una și aceeași cu lucrarea lui Dumnezeu manifestată *ad extra*. Muntele înalt este simbol al celei mai înalte dintre virtuți, iubirea, care îi oferă creștinului posibilitatea de a vedea pe Hristos îmbrăcat în slavă. În această vedere, Sfântul Ioan Damaschinul subliniază rolul rugăciunii și al liniștii/isihiei.

III.15 Sfântul Grigorie Palama (cca 1296-1357/1359)

De la Sfântul Grigorie Palama, mitropolitul Tesalonicului (1347-1359), socotit a fi prin excelență teologul luminii taborice, ni s-au păstrat două omilii la praznicul Schimbării la Față a Domnului Hristos: *Omilia 34* (BHG 1983) și *Omilia 35* (BHG 1990), rostite între 1350 și 1359.

Parcurgerea celor două omilii la Schimbarea la Fața arată că el cunoaște foarte bine interpretările Părinților anteriori lui. În primul rând, accentul este pus pe natura luminii care a strălucit la Schimbarea la Față. Lumina taborică nu este o lumină materială, creată, ci însăși slava dumnezeiască arătată anticipat la Schimbarea la Față. Deși nu este el cel care exprimă pentru prima dată că lumina ce a strălucit la Schimbarea la Față este necreată, totuși, maniera în care o face Sfântul Grigorie Palama este una unică în literatura patristică. Sfântul Grigorie insistă asupra faptului că această lumină poate fi văzută și cu ochii trupești, în măsura în care creștinul reușește să urce prin asceză, fapte bune și rugăciune neîncetată spre curăția inimii, care oferă posibilitatea contemplării lui Hristos în lumina Schimbării la Față.

Partea a III-a

IV. Principii hermeneutice în exegeza patristică a Schimbării la Față

Cea de-a treia parte a lucrării încearcă să schițeze câteva principii hermeneutice care se desprind din modul în care Părinții răsăriteni au interpretat de-a lungul secolelor narațiunile despre Schimbarea la Față. După încercarea de a prezenta un stadiu al cercetării cu privire la formularea unor principii hermeneutice ortodoxe la nivel general și în special în Teologia românească (IV.1 și IV.2), am încercat să formulez câteva principii hermeneutice care se pot desprinde din parcurgerea textelor analizate.

Dacă s-ar judeca exegeza patristică a Schimbării la Față după standardele și principiile exegezei critice moderne, s-ar putea spune că mare parte din ceea ce Părinții au spus nu este atât o exegeză a textului scripturistic, cât expunerea unor anumite preocupări teologice și duhovnicești. Trebuie să recunoaștem că Părinții Bisericii au arătat puțin interes față de problemele literare. Deși unii dintre Părinți sunt preocupați cu privire la anumite aspecte ale problemelor literare ale Scripturii, totuși nu găsim la ei vreo teorie elaborată de forma criticismului biblic sau vreun fel de informații cu privire la formarea tradiției orale care a stat la baza scrierii textelor Scripturii sau la contextul istoric și fundalul pe care ele au fost scrise, așa cum întâlnim la cercetătorii biblici moderni.

Cu toate acestea, exegeza patristică are ceva mai esențial de spus despre textul Scripturii, ceva ce este în prezent ignorat, și anume, că acesta este autentic, autoritativ și inspirat. De asemenea, în ciuda respectului lor față de text, Părinții Bisericii nu au căzut într-un fundamentalism față de litera textului, ci s-au mișcat liber și s-au lăsat conduși de duhul textului pentru a identifica și explica înțelesul central și mesajul transmis nu atât de literă, cât de eveniment.

Toată exegeza patristică și în mod deosebit tradiția isihastă caută să apere realitățile istorice și duhovnicești pe care le implică evenimentul Schimbării la Față, ca și alte evenimente extraordinare relatate în Scriptură. Mai mult, Părinții Bisericii privesc lumina, norul, glasul etc. ca simboluri literare impuse de comunicarea umană.

Părinții Bisericii nu au fost martori oculari ai Schimbării la Față, însă ei s-au apropiat de Scriptură prin credința și experiența lor personală a vieții în Hristos și în Biserică și în acest sens ei sunt martori oculari ai slavei lui Hristos. Rolul jucat de ucenici ca martori oculari ai Schimbării la Față este fundamental pentru exegeza patristică. Preocuparea lor pentru conținutul Scripturii este mai degrabă una existențială, decât una academică.

Este important de notat că deși exegeza patristică are unele deviații alegorice, ea este mai degrabă tipologică decât alegorică. Or, Schimbarea la Față confirmă aceasta. Părinții Bisericii sunt în general preocupați de evenimentele istorice din trecut, prezent și viitor care au legătură cu Schimbarea la Față, mai mult decât cu înțelesurile alegorice.

Exegeza patristică păstrează un echilibru între elementele naturale și supranaturale. Exegeza patristică a Schimbării la Față caută să demonstreze faptul că în cadrul evenimentului istoric, slava veșnică și necreată a lui Dumnezeu se descoperă omului creat și limitat, iar această pregustare a mântuirii eshatologice în Hristos este oferită într-un anumit loc și timp celor trei ucenici ai lui Hristos și celor doi profeți. Aspectul eshatologic al Schimbării la Față este în mod particular subliniat de exegeza patristică a luminii dumnezeiești care nu este din lumea aceasta, ci este lumina veșnică și necreată a Dumnezeului Treime. A vedea lumina dumnezeiască sau slava lui Dumnezeu și a vedea Împărăția lui Dumnezeu sunt termeni sinonimi pentru exegeza patristică.

Istorică, tipologică și eshatologică, exegeza patristică este predominant hristologică, adică în ultimă instanță se ocupă de Persoana lui Hristos. Părinții Bisericii sunt întotdeauna atenți să ofere deplină valoare și echilibru atât celor două naturi care subzistă în Ipostasul unic al Fiului lui Dumnezeu, cât și exprimării Scripturii cu privire la cele două naturi. Ei sunt întotdeauna atenți să vadă pe Iisus cel istoric unit cu Hristos cel slăvit și înviat, un adevăr care este demonstrat în întreaga Scriptură, iar Schimbarea la Față oferă un excelent exemplu.

Un alt principiu important al exegezei patristice este orientarea și preocuparea ei soteriologică, un principiu care este mai degrabă cuprinzător și include exegeza de tip istoric, tipologic, eshatologic sau hristologic. Principiul acesta are în vedere preocuparea

pentru mântuirea omului în și prin Hristos și nu le permite astfel să reducă evenimentele relatate în Scriptură la simple simboluri sau alegorii.

În final, ar trebui notat că exegeza patristică apelează precis la experiența omului transfigurat prin Hristos, care este o realitate nu numai la Schimbarea la Față a lui Hristos Însuși pe munte, ci și în viața Bisericii, pe care Părinții o cunosc foarte bine. Pentru aceștia, lumina care a strălucit la Schimbarea la Față, lumina sfinților și realitatea fericirii viitoare sunt unul și același lucru. Modul în care ei înțeleg Schimbarea la Față este proporțional cu propria lor experiență duhovnicească, care în mod constant a inspirat și călăuzit exegeza lor.

Concluzii și perspective

Ultima parte a lucrării este dedicată concluziilor și perspectivelor pe care cercetarea de față le propune.

În literatura apocrifă din primele secole este pus un accent deosebit pe caracterul supranatural al luminii arătate la Schimbarea la Față, o lumină care depășește capacitatea de exprimare a limbajului omenesc.

Sfântul Irineu este primul exeget care a vorbit despre teofania lui Dumnezeu la Schimbarea la Față și despre Schimbarea la Față ca o împlinire a Sinaiului. Un aspect cu accent deosebit în interpretarea Sfântului Irineu este vederea ca participare la Dumnezeu. Împărtășindu-se prin vedere de strălucirea lui Dumnezeu, omul ajunge el însuși să strălucească asemeni Celui ce împrăștie strălucire. Pentru Clement Alexandrinul, lumina care S-a descoperit pe munte este lumina lui Hristos. El are în vedere și participarea trupului la vederea luminii lui Hristos. Chiar dacă nu este duhovnicesc, trupul participă la această vedere datorită unității psihosomatice a omului. Pentru Origen episodul Schimbării la Față este fără îndoială unul cu profunde semnificații. În centrul interpretării lui Origen se găsește revelarea adevăratei identități a lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu. Exegeza pe care Origen o oferă este una foarte bogată, ea influențând într-o pondere mare interpretările ulterioare, multe din interpretările propuse de Origen regăsindu-se la alți exegeți patristici de după el. Putem observa că Schimbarea la Față a jucat un rol destul de mic în Teologia din primele trei secole. Astfel că putem spune că avem de-a face în primele trei veacuri cu o formă incipientă a exegezei patristice cu privire la Schimbarea la Față.

De la Sfântul Ioan Hrisostom avem prima omilie propriu-zisă la Schimbarea la Față. Pentru Sfântul Ioan Hrisostom episodul Schimbării la Față are în primul rând

implicații eshatologice. Lumina care a strălucit la Schimbarea la Față nu este o lumină materială și nu poate fi contemplată și primită în mod deplin prin ochii truștești.

Pentru Sfântul Chiril al Alexandriei Schimbarea la Față a Domnului este o arătare anticipată a slavei în care se vor îmbrăca dreptii la Învierea de obște. Sfântul Chiril acordă atenție deosebită arătării lui Moise și Ilie, care sunt simboluri ale Legii și profeților, prezentate într-o armonie deplină, amândouă vestind „taina lui Hristos”, adică taina Întrupării și a lucrării mântuitoare a Fiului lui Dumnezeu.

Patriarhul Proclu aduce două elemente noi în istoria interpretării episodului Schimbării la Față: insistența pe faptul că toți ucenicii, cu excepția lui Iuda, erau vrednici de a privi priveliștea minunată a Schimbării la Față a lui Hristos și identificarea muntelui cu Taborul prin profeția din *Ps* 88, 13.

Teolog profund, episcopul Vasile al Seleuciei anticipează interpretări cheie care aveau să fie dezvoltate în secolele următoare. El intuiește un element foarte important, și anume, că prin unirea ipostatică a celor două firi în Ipostasul Fiului lui Dumnezeu, strălucirea sau slava Fiului lui Dumnezeu devine și slava trupului omenesc. Totodată, episcopul Seleuciei este cel dintâi exeget care vorbește despre faptul că razele care au strălucit la Schimbarea la Față au fost manifestări ale „lucrărilor dumnezeiești”.

Deși o mare parte din interpretările patriarhului Anastasie I al Antiohiei se pot regăsi și la alți exegeți patristici ai Schimbării la Față, totuși există în interpretarea sa o serie de elemente interesante și originale. Cele mai importante sunt cele care privesc transfigurarea trupului omenesc, semnificația norului și cuvintele Tatălui.

Pentru Sfântul Maxim Mărturisitorul elementul central în narațiunea despre Schimbarea la Față este Persoana Mântuitorului Hristos. Contribuția exegezei maximiene privește natura luminii care a strălucit pe Tabor. Sfântul Maxim identifică în mod explicit lumina de pe Tabor cu dumnezeirea lui Hristos, ceea ce înseamnă că ea trebuie să fie necreată și dincolo de puterea omenească de înțelegere.

Mai mult decât orice alt exeget, cuviosul Anastasie Sinaitul insistă în omilia sa asupra superiorității teofaniei de la Schimbarea la Față. El accentuează de asemenea contrastul dintre teofania de pe Sinai și cea de pe Tabor și deopotrivă continuitatea acesteia din urmă cu cea de pe Sinai.

Cea mai semnificativă contribuție pe care Sfântul Andrei Cretanul a adus-o în cadrul interpretării Schimbării la Față este rolul central pe care el îl dă Sfântului Duh în lucrarea de descoperire a tainei Sfintei Treimi. Făcând referire la similitudinile existente

între Botezul Domnului și Schimbarea Sa la Față, arhiepiscopul Cretei privește coborârea și sălășluirea Duhului pe Mântuitorul Hristos ca o revelație a tainei perihorezei și unității de negrăit a naturii dumnezeiești a celor trei Ipostase divine.

În omilia la Schimbarea la Față a Sfântului Ioan Damaschinul întâlnim o sinteză a ceea ce Părinții Bisericii au afirmat deja cu privire la acest episod din viața Mântuitorului. Astfel, Taborul este o împlinire a Sinaiului și dovada Întrupării. Sfântul Ioan Damaschinul subliniază importanța Taborului, ca o mărturie a realității unirii ipostatice a celor două firi în Persoana Cuvântului lui Dumnezeu și importanța ei pentru îndumnezeirea naturii umane. Lumina taborică este descrisă ca inteligibilă și dincolo de capacitatea umană de a o descrie în cuvinte omenești. Ea este strălucirea naturii divine, care este una și aceeași cu lucrarea lui Dumnezeu manifestată *ad extra*.

Parcursul celor două omilii la Schimbarea la Față ale Sfântului Grigorie Palama arată că el cunoaște foarte bine interpretările Părinților anteriori lui. Accentul este pus pe natura luminii care a strălucit la Schimbarea la Față. Lumina taborică nu este o lumină materială, creată, ci însăși slava dumnezeiască arătată anticipat la Schimbarea la Față. Sfântul Grigorie insistă asupra faptului că această lumină poate fi văzută și cu ochii trupești, în măsura în care creștinul reușește să urce prin asceză, fapte bune și rugăciune neîncetată spre curăția inimii, care oferă posibilitatea contemplării lui Hristos în lumina Schimbării la Față .

Odată parcurse aceste câteva texte, foarte relevante pentru exegeza patristică la Schimbarea la Față, se poate observa bogăția lor. O primă perspectivă pe care o propune lucrarea de față este recuperarea întregii moșteniri patristice legate de episodul Schimbării la Față. Până la o analiză detaliată și sistematică este nevoie de recuperarea acestor texte, importante nu doar pe tărâmul cercetării, cât mai ales pe plan duhovnicesc.

Deși este o moștenire îndeosebi a Bisericii și Biserica Ortodoxă se mândrește cu aceasta, cercetarea și valorificarea lor este o preocupare care aparține altora, cei mai mulți dintre ei ne-ortodocși. De aceea, lucrarea de față se vrea a fi un început în direcția recuperării moștenirii patristice, atât în ce privește recuperarea textelor prin traducerea lor în limba română, cât și în direcția realizării unor cercetări serioase a narațiunilor biblice din perspectiva receptării lor în viața Bisericii de-a lungul secolelor.